

Warszawa 1 czerwca 2018

Dr hab. Marek Więckowski, prof. IGiPZ PAN
Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania PAN

Recenzja

rozprawy doktorskiej Pani magister Dominiki Studzińskiej p.t. **Zmiana roli charakteru granicy polsko-rosyjskiej a uwarunkowania rozwoju polskiej strefy przygranicznej** przygotowanej pod kierunkiem naukowym prof. dr hab. Iwony Sagan (promotor), napisanej na Wydziale Oceanografii i Geografii Uniwersytetu Gdańskiego w dziedzinie nauk o Ziemi, w dyscyplinie geografia.

Uwagi ogólne

Praca doktorska omawia bardzo aktualne zagadnienie związane z uwarunkowaniami rozwoju obszarów przygranicznych oraz kwestii granic politycznych na zewnętrznych granicach Unii Europejskiej i wyjaśnia je na przykładzie pogranicza Polsko-Rosyjskiego (Obwód Kaliningradzki). Autorka wybrała temat ważny, aktualny i ciekawy zarówno z naukowego jak i praktycznego punktu widzenia.

Praca wpisuje się w nurt badań dotyczących codziennego doświadczania granic przez mieszkańców pogranicza i wpływie lokalnych społeczności na konstruowanie granicy i strefy z nią sąsiadującej. Praca doktorska nawiązuje do koncepcji graniczenia i dzięki temu jest wielowymiarowa i wielodyscyplinarna w swoim założeniu.

Autorka podjęła próbę identyfikacji czynników wpływających na rolę i stopień przenikalności granicy oraz jej wpływu na codzienną aktywność transgraniczną społeczności lokalnych. Podkreślając pozytywne aspekty funkcjonowania w latach 2012-2016 Małego Ruchu Granicznego, Autorka, ukazała też dobry przykład tego mechanizmu dla pozytywnego rozwoju obszarów przygranicznych. Badane zjawisko ukazane zostało z perspektywy specyfiki obszarów przygranicznych, ze szczególnym uwzględnieniem obszaru badań, czyli zewnętrznej granicy Unii Europejskiej w Polsce i Rosji (Obwód Kaliningradzki).

Struktura pracy

Recenzowana praca przygotowana jest w języku polskim. Składa się na nią sześć rozdziałów (pięć ponumerowanych oraz podsumowanie – w pracy bez numeracji) poprzedzonych wstępem oraz bibliografia i spisy: tablic, rycin, fotografii oraz załączników a także same załączniki. Łączna liczba stron maszynopisu wynosi 308, w tym główna praca (bez bibliografii i załączników) liczy 258 stron. Praca ma logiczną strukturę i jest spójna.

We wstępie Autorka dzieli się spostrzeżeniami dotyczącymi zakresu prezentowanych badań, przedstawia główne cele, hipotezy, zakres czasowy, metody stosowane oraz omawia strukturę pracy.

Rozdział I (Granica jako przedmiot badań geograficznych) liczy 60 stron i obejmuje przegląd literatury, zawiera definicje podstawowych pojęć używanych w pracy. Zawarty w nim jest również opis podstawowych celów pracy, hipotez, podstawowych informacji na temat metod i ważności podjętej tematyki.

W rozdziale II (Zmienność granicy polsko-radzieckiej i polsko-rosyjskiej w latach 1945-2016) liczącym 42 strony, Autorka opisuje najważniejsze elementy dotyczące funkcjonowania samej granicy oraz obszarów z nią sąsiadujących. W rozdziale tym zawarto też wyjaśnienia dotyczące okresu i obszarów badania oraz podjętych założeń oraz wyborów.

Rozdział III (Wprowadzenie strefy bezwizowej na granicy polsko-rosyjskiej jako próba społeczno-gospodarczego ożywienia pogranicza) liczy 77 stron i zawiera omówienie czynników wpływających na rozwój pogranicza.

Czwarty rozdział jest swoistym studium przypadku w największym obszarze miejskim pogranicza i nosi tytuł: Trójmiasto jako główna destynacja mieszkańców Obwodu Kaliningradzkiego w ramach małego ruchu granicznego. Rozdział liczy 49 stron i opisuje specyfikę Trójmiasta, jako najważniejszego obszaru wyjazdów zagranicznych mieszkańców Obwodu Kaliningradzkiego.

Rozdział V (Społeczno-gospodarczy i funkcjonalno-przestrzenny wymiar zmiany roli i stopnia przenikalności granicy polsko-rosyjskiej) liczący 11 stron jest swoistą dyskusją wniosków zawierającą szereg propozycji syntetycznego ich ujęcia w postaci tabel i schematów organizacyjnych.

Ostatni – nienumerowany – rozdział przedstawia wnioski końcowe pracy. Na sześciu stronach autorka podsumowuje całe swoje badania, udowadniając postawione przez siebie we wstępie hipotezy.

Wnioski (zawarte zarówno na zakończenie każdego rozdziału jak też w rozdziałach piątym i ostatnim) są dogłębnie przeanalizowane i przedstawione w formie czytelnej i logicznej. Autorka wielokrotnie odwołuje się do literatury przedmiotu, dzięki czemu wnioski są w wielu miejscach klasyczną dyskusją wyników – bardzo twórczą i inspirującą z naukowego punktu widzenia.

Omówienie głównych założeń pracy

Cele i hipotezy

Autorka postawiła sobie kilka celów: zidentyfikowanie i ocena czynników zmieniających rolę i stopień przenikalności granicy; ocenę wpływu codziennej aktywności transgranicznej społeczności lokalnych pogranicza na granicę w jej wymiarze prawnym, ekonomicznym, społecznym i symbolicznym; identyfikację uwarunkowań rozwoju lokalnego stref przygranicznych; oraz ocenę roli granicy w życiu codziennym mieszkańców pogranicza.

Powyższe cele autorka realizowała poprzez cele szczegółowe: poznawczy i aplikacyjny (wyjaśnienia zawarte na stronach 4 i 5 recenzowanej pracy).

W pracy Autorka podjęła próbę odpowiedzi na cztery pytania:

- jakie czynniki i osoby determinowały rolę i stopień przenikalności granicy polsko-rosyjskiej,

- w jakim stopniu charakter i rola granicy polsko-rosyjskiej wpłynęły na sytuację społeczno-gospodarczą polskiej strefy przygranicznej z Obwodem Kaliningradzkim?
- Jakie możliwości rozwoju stwarza instrument małego ruchu granicznego (MRG) na obszarach zlokalizowanych wzdłuż zewnętrznych granic Unii Europejskiej?
- Jaką rolę odgrywa MRG w tworzeniu regionu powiązanego funkcjonalnie?

Autorka postawiła trzy hipotezy:

- 1) Granica jest instytucją, której funkcje i przenikalność podlegają nieustannej zmianie w wyniku oddziaływania różnorodnych czynników.
- 2) Najważniejszym czynnikiem wpływającym na rozwój obszarów przygranicznych jest stopień przenikalności granicy (wraz ze wzrostem stopnia przepuszczalności granicy uruchamiane zostają inne bodźce rozwoju lokalnego).
- 3) Mały ruch graniczny stanowi efektywne narzędzie integracji transgranicznej i rozwoju peryferyjnych obszarów przygranicznych o ile strefa nim objęta zostaje wyznaczona z uwzględnieniem specyfiki zagospodarowania regionu.

Przy tej hipotezie Autorka pracy dodaje, że MRG jest niewykorzystywanym przez Unię Europejską narzędziem o dużym potencjale rozwojowym wykraczającym poza jego kompensacyjno-humanitarne znaczenie.

Obszar i okres badań

Autorka zdecydowała się na analizę sytuacji na obszarze sąsiadującym z granicą polsko-radziecką a później polsko-rosyjską od początku jej istnienia, czyli od 1945 roku. Przeanalizowała szczegółowo zmienność funkcji i charakteru granicy w tym okresie.

Ponadto okresem własnych badań szczegółowych są lata 2012-2016. Dane statystyczne zostały zebrane dla poszczególnych kolejnych lat w tym okresie. Badania terenowe również dotyczą wspomnianego okresu 2012 – 2016 i zostały przeprowadzone głównie w celu oceny sytuacji społeczno-gospodarczej w polskiej strefie przygranicznej z Rosją po wzroście przenikalności granicy, w konsekwencji wprowadzenia Małego Ruchu Granicznego.

Metody

Autorka wykorzystuje wiele metod, które opisała zarówno z teoretycznego punktu widzenia, jak też ze szczególnym uwzględnieniem zastosowania ich w pracy. Są to: przede wszystkim badania kwestionariuszowe, przeprowadzone metodą bezpośrednią (PAPI).

Najbardziej istotną rolę pełniły zdaniem Autorki badania terenowe.

Zastosowano nieprobabilistyczny dobór próby. Badanie zrealizowano w 2013 roku i objęto nim łącznie ponad 1100 respondentów.

Badania ankietowe wzbogacono serią 39 indywidualnych pogłębionych wywiadów eksperckich, częściowo ustrukturyzowanych z przedstawicielami: władz krajowych i samorządowych, środowiska akademickiego oraz pracownikami punktów usługowych w jednostkach samorządu terytorialnego objętych porozumieniem o małym ruchu granicznym.

Autorka zastosowała również analizę wtórnych danych, przede wszystkim danych statystycznych z GUS-u oraz innych instytucji. Ponadto wykonano analizę dokumentów strategicznych.

Do prezentacji zjawisk i wyników wykorzystano: opis, wykresy, mapy oraz fotografie.

Przegląd literatury

Przegląd literatury został zamieszczony w rozdziale pierwszym, ale tak naprawdę w całej pracy można odnaleźć szereg odniesień do literatury zarówno krajowej jak też międzynarodowej.

Bibliografia pracy jest imponująca i na podkreślenie zasługuje fakt, że ujęte są w niej najważniejsze pozycje literatury światowej i można mieć pewność, że Autorka pracy ma wiedzę na temat głównych badań na świecie na opisywany przez siebie temat. Wymienione są również i występują liczne odwołania do prac głównych badaczy zajmujących się problematyką granic w Polsce. Oczywiście jest w pracy podkreślona specyfika zewnętrznych granic Unii Europejskiej.

Ocena rozprawy doktorskiej

Charakteryzując pracę doktorską zdecydowano się na omówienie ich pozytywnych stron jak też kwestii dyskusyjnych. Zamieszczono też krótki komentarz dotyczący hipotez i ich potwierdzenia.

Pozytywne strony pracy

Jak wspomniano na wstępie, praca ukazuje interesujące i istotne zjawisko i wyjaśnia jego współczesne formy, bazując na szczegółowych i oryginalnych badaniach własnych. Jako szczegółowe, pozytywne strony recenzowanej rozprawy doktorskiej należy wymienić:

- doskonałą znajomość literatury przedmiotu, zarówno krajowej jak i zagranicznej;
- znajomość specyfiki obszaru badań, jak też problematyki granic, pograniczy i ich wpływu na zjawiska społeczno-gospodarcze;
- umiejętność wnikliwej analizy, syntetycznego formułowania wniosków, precyzyjnego odpowiadania na postawione pytania i zagadnienia badawcze;
- zastosowanie szczegółowych metod kwestionariuszowych na znacznej próbie różnorodnych respondentów;
- bardzo oryginalne podejście do syntezy wiedzy na temat transformacji funkcji i stopnia przenikalności granicy polsko-rosyjskiej w latach 1945-2016 (strona 240);
- oryginalne, efektowne i syntetyczne zaprezentowanie na schemacie organizacyjnym innych zjawisk, będących wynikiem pracy: podmioty odpowiadające za proces graniczenia na pograniczu polsko-rosyjskim (s. 242) oraz Instrument małego ruchu granicznego jako czynnik rozwoju lokalnego po wejściu w życie MRG (s. 250).

Wnioski są dogłębnie przeanalizowane i przedstawione w formie czytelnej i logicznej. Autorka wielokrotnie odwołuje się do literatury przedmiotu, dzięki czemu wnioski są w

wielu miejscach klasyczną dyskusją wyników – bardzo twórczą i inspirującą z naukowego punktu widzenia.

Elementy dyskusyjne

Praca zawiera elementy, które są dyskusyjne. Za najważniejsze można wymienić następujące uwagi:

- w pracy zauważalny jest brak wprowadzenia i odniesienia się do pojęcia strefy Schengen – Autorka operuje głównie pojęciem Unii Europejskiej.
 - W „przeglądach literatury” - rozdział 1 Autorka pisze, że w literaturze przedmiotu istnieje chaos terminologiczny. Chyba nie należy się z tym zgodzić, choć oczywiście liczba definicji pewnych pojęć jest znaczna. W dzisiejszym świecie, w którym chcemy traktować granice jako element multidyscyplinarny, dodatkowo sami „ten chaos pogłębiamy”. Autorka powołuje się na wiele prac i nazywa granice: instytucją, linią, strefą, procesem, strukturą jak też symbolem bezpieczeństwa oraz suwerenności państwa, dodając, że granica jest definiowana jako czasownik (strony 18, 19, 20). Warto było podjąć próbę uporządkowania tych koncepcji a zwłaszcza podkreślić, ich przynależność dyscyplinarną. W przeciwnym razie mamy do czynienia z pogłębieniem owego chaosu. Dodatkowo brak oddzielenia pojęć i rozumienia socjologicznego utrudnia pojmowanie granic, np. dodanie granic jako linii rozdzielających grupy ludzi o różnej przynależności narodowej i identyfikacji.
 - Wymieniając stowarzyszenia instytucje zajmujące się badaniami granic warto było jeszcze wymienić: BRIT – czyli Border Region in Transition.
 - Autorka – podobnie jak wielu innych badaczy – ma duże problemy w prawidłowym powoływaniu się na pozycje źródłowe – zwłaszcza te starsze. Niedopuszczalne w pracy jest cytowanie słów autora X i podanie w nawiasie, że to jest cytowanie za autorem Y, w następującej formie: „R. Hartshorn (za Balawajder 2013; dell’Agnese 2015) wyróżnił cztery rodzaje granicy (s. 23)” (co ciekawe Autorka dodatkowo wzmocniła cytowanie powołując się na dwa źródła).
- Inny przykład to powoływanie się na słowa Friedriecha Ratzela: „Twierdził on, że państwo stanowi żywy organizm, a granice odzwierciedlają siłę i stopień jego rozwoju (Eberhardt 2015).
- „Z kolei w typologii obszarów funkcjonalnych w Koncepcji Przestrzennego Zagospodarowania Kraju 2030 władze centralne wskazały tereny przygraniczne jako jeden z pięciu obszarów wymagający wsparcia (Miszczuk 2013; Sitek 2016a).” - właściwym powołaniem byłoby powołanie na KPZK wraz z podaniem numeru strony!
- Ponadto należy podkreślić, że liczba powołań na autora X za pośrednictwem pracy Autora Y jest stanowczo za duża.
- Wykresy w większości przypadków – powinny być zastosowane diagramy strukturalne, ponieważ całość danych danej kategorii sumuje się do 100 – wówczas wyniki byłyby bardziej czytelne i przedstawione z zastosowaniem poprawnej metody (np. str. 151, 192, 195, 212, 217). Poprawnie jest na stronie 199 i 208.
 - Na stronie 203 użyto niewłaściwej formy wykresu do przedstawienia niezależnych wartości (linie ciągłe, czyli wykres liniowy, można stosować jedynie

dla ciągów danych dla różnych lat, nie dla dowolnych zjawisk). (poprawnie dla jednego zjawiska w okresie 2004 - 2016 wykonano wykres na stronie 210).

–Bardzo wyraźnie należy zawsze podawać informacje, czy w stosunku do konkretnych danych opracowanych na podstawie badań ankietowych wybór był jednokrotny czy wielokrotny (np. s. 198)

–W kilku przypadkach autorka ukazuje na kartogramach wartości bezwzględne ukazywanych zjawisk (kartogram służy do przedstawiania zjawisk relatywnych).

–Na stronie 30 Autorka pisze, że „Euroregion charakteryzuje się najwyższym stopniem instytucjonalizacji struktur współpracy transgranicznej. Nie jest to w pełni prawdziwe, ponieważ wyższy stopień cechuje Europejskie Ugrupowania Współpracy Terytorialnej (mają nawet osobowość prawną).

–Kwestia wyznaczania zasięgów obszarów przygranicznych – warto pamiętać o możliwościach ich wyznaczania za pomocą zasięgu występowania więzi transgranicznych.

–Określenie na stronie 32, że strefy przygraniczne są peryferyjne i traktowane zazwyczaj jako tereny nierozwinięte dotyczy przede wszystkim granic antecedentnych a także specyfiki granic w Europie Wschodniej i Centralnej. W Europie Zachodniej mamy bardzo dużo przykładów, że obszary przygraniczne nie są terenami peryferyjnymi (np. Genewa, Lille).

–Na stronie 44 Autorka podkreśla, że jedną z korzyści funkcjonowania otwartej granicy jest możliwość prowadzenia nielegalnego handlu lub przemytu. Warto mieć na uwadze fakt, że to zróżnicowanie obszarów po dwóch stronach granicy daje takie możliwości i są one nadrzędną działalnością na obszarach przygranicznych – nawet przy granicach zamkniętych. Decydującym elementem są różnice (przy granicach otwartych i wyrównaniu się poziomów życia i cen działalność nielegalna a zwłaszcza przemyt zanika z powodu braku uzasadnienia ekonomicznego i innego).

–Na stronie 55 Autorka zauważa zmienność do podejścia dotyczącego mobilności, stwierdzając, że poza mobilnością towarów, mamy do czynienia również z mobilnością ludzi i kapitału. Istotne byłoby także dodanie, że jeszcze nowsze koncepcje dotyczą istoty samej granicy jako elementu mobilnego (*mobile borders*, np. Amilhat-Szary, Giraut 2011, 2014).

–Autorka słusznie podkreśla istotną rolę oddolnych inicjatyw w rozwoju jednostek terytorialnych (bottom – up, s. 55). Należy mieć na uwadze, że w przypadku granic i obszarów z nimi sąsiadujących specyficzną istotę ma nakładanie się inicjatyw oddolnych (bottom – up) z inicjatywami, prawem a nawet globalizacją, które są odgórne (top – down).

–Na stronie 69 pojawiło się kontrowersyjne stwierdzenie, że „efekt granicy jest tym większy im bardziej zaawansowany jest poziom integracji transgranicznej”. Trudno się z tym zgodzić, ponieważ, jest wiele przykładów, że przy pełnej integracji terytoriów przygranicznych może całkowicie zaniknąć wpływ granicy na ten obszar. Ponadto w literaturze zagranicznej efekt granicy jest rozumiany jako bariera (element utrudniający działalność społeczno-gospodarczą), czyli jej negatywny wpływ na obszar z nią sąsiadujący. Ten efekt jest większy, gdy granica jest zamknięta. Należałoby zwrócić uwagę na precyzyjność wypowiedzi i

przytaczanych terminów naukowych, zwłaszcza tych, które mogą mieć różne znaczenie.

–Należy rozgraniczać pojęcia takie jak delimitacja i demarkacja. Pierwszy odnosi się do wyznaczenia granicy i jej przebiegu, głównie w dokumentach i na mapach, a drugi do wytyczenia i oznaczenia granicy w terenie.

–Z geograficznego punktu widzenia nie można pisać, że „granica polsko-radziecka została wytyczona 30 kilometrów poniżej równoleżnika 54°30'”. Należy użyć stwierdzenia „na południe od”.

–Autorka stwierdza (s. 90), że granica polsko-rosyjska nie stała się zasobem. Moim zdaniem brakuje w tym miejscu wyjaśnienia dlaczego tak się stało i co miałyby się stać aby granica tym zasobem się stała (jakie cechy miałyby spełnić, jakie kryteria itp.).

–Precyzji wymagałaby definicja drogi transgraniczej Według większości definicji są to drogi, które przekraczają granicę i istnieją możliwość przekraczania tej granicy. Sam fakt, że drogi łączą się na granicy nie predystynuje do nazwania ich transgranicznymi (s. 96).

–W pracy występują pewne niezręczności językowe (np. „na jedną drogę utwardzoną przypadało 12 km granicy”; „na kolejnym miejscu uplasował się autokar”) oraz literówki (np. „zlokalizowany na trójstyku niemiecko-belgijsko-holenderskim”, s. 50; „którymi są przede wszystkim ośrodki miejskiej”, s. 52; „Argumentację Stalina poprały Stany Zjednoczone”; s.71; „z dniem 1 lipcu 2016 roku” – s.106),

Powyżej wymienione niedociągnięcia są w pewnej części dyskusyjne i nie umniejszają wartości merytorycznej całej pracy.

Hipotezy i ich potwierdzenie

Zazwyczaj jest to element dyskusyjny, ponieważ: albo hipotezy są banalne i wówczas można je łatwo obronić, albo hipotezy są bardziej śmiałe ale wówczas odpowiedzi na nie są niepełne i bardziej dyskusyjne. W omawianej pracy zastosowano wariant pośredni: hipotezy są częściowo oczywiste a częściowo bardziej ambitne a ograniczenia związane z przygotowaniem prac doktorskich utrudniają pełne udowodnienie stawianych tez.

Stwierdzam, że hipotezy zostały potwierdzone a także spełniono główne cele pracy.

Konkluzja

Ustawa z dnia 14 marca 2003 r. o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki, wraz ustawą z dnia 23 czerwca 2016 r. o zmianie ustawy – Prawo o szkolnictwie wyższym oraz niektórych innych ustaw (Dz. U. poz. 1311), która weszła w życie z dniem 1 października 2016 r. (Dz. U. 2017, Nr poz. 1789; tekst jednolity: obwieszczenie Marszałka Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 15 września 2017 r. w sprawie ogłoszenia jednolitego tekstu ustawy o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki – poz. 1789) w artykule 13, punkt 1 wymaga aby rozprawa doktorska stanowiła oryginalne rozwiązanie

problemu naukowego, by wykazała ogólną wiedzę teoretyczną doktoranta w danej dyscyplinie naukowej, a także umiejętność samodzielnego prowadzenia pracy naukowej.

Stwierdzam, że rozprawa doktorska magister Dominiki Studzińskiej spełnia wszystkie trzy wymienione warunki. Autorka przedstawiła ogólny problem będący w nurcie zainteresowań badań o zasięgu europejskim, obudowała go wiedzą teoretyczną z zakresu kilku dyscyplin zwłaszcza badań dotyczących rozwoju lokalnego oraz badań dotyczących granic politycznych. Ponadto, wykorzystując szereg metod, przeprowadziła oryginalne badania terenowe, na których bazie wykonała wnikliwe analizy. Praca kończy się oryginalnymi wynikami badawczymi, nawiązującymi do zrealizowanych badań i analiz. Wyniki udowadniają, że zadanie zostało wykonane pomyślnie. Moja pozytywna ocena pracy uprawnia do stwierdzenia, że praca w obecnym kształcie nadaje się do kolejnego etapu przewodu doktorskiego i w konsekwencji do publicznej obrony, a w przypadku pomyślnego jej przebiegu, do nadania pani Dominice Studzińskiej, stopnia doktora w dziedzinie nauk o Ziemi z zakresu geografii. Tym samym stwierdzam, że w mojej ocenie praca doktorska Pani Dominiki Studzińskiej pt. ***Zmiana roli charakteru granicy polsko-rosyjskiej a uwarunkowania rozwoju polskiej strefy przygranicznej***, spełnia wymogi stawiane pracom doktorskim w ustawie z dnia 14 marca 2003 r. o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki (Dz. U. nr 65, poz. 595, z późniejszymi zmianami). Wnioskuje o dopuszczenie Doktorantki do publicznej obrony.

Ponadto należy stwierdzić, że recenzowana praca, z powodu swojej dojrzałości, logicznej struktury, oryginalności oraz wyjątkowym walorom poznawczo-naukowym, zasługuje na wyróżnienie.

Marek WIĘCKOWSKI

